

ЧЛАНЦИ

Петар СТОЈАНОВИЋ

ЛИЧНИ СУБЈЕКТИВИТЕТ ЦРНОГОРСКЕ ЖЕНЕ У XVIII, XIX И У ПОЧЕТКУ XX ВИЈЕКА

Облик својине и њему одговарајући облик породице одређују положај жене у друштву.¹ Иако исоказан у специфичном виду, ни положај жене у Црној Гори није изузетак од тога правила. Другачији је њен положај у задружној од оног у инокосној — индивидуалној породици. У аутархичној, колективистичкој привреди субјекат својинских права није појединац, већ задруга — кућна заједница као посебна личност. Чланови куће,* били они мушки или женски, по правилу немају посебне имовине, њихова права на заједнички иметак исцрпљују се у праву плодоуживања и потенцијалном праву на дио за случај диобе заједнице. Имовина, иначе, прелази неокрњена са генерације на генерацију. Имовинска неравноправност мушкарца и жене је привидна. Све до удаје женско челаде, једнако као и мушко, има право на коришћење заједничке имовине и право на задовољавање сопствених потреба (право на становање, одијело, исхрану). Пошто се уда, жена губи право на издржавање у роду, али то право стиче у дому. За прво вријеме, док се снађе у браку или послѣје брака, ако овај ма на који начин престане жени су обезбијеђена нека додатна — заштитна имовинска права (право на опрему приликом удаје, право на издржавање у случају распуста брака, право на новчану накнаду — остојбину ако као удовица напусти мужевљев дом).

Родовско-племенско друштво владајући је облик друштвеног уређења у Црној Гори до XVIII вијека. Његови трагови преплићу се са приватносвојинским односима и, нарочито у друштвеној свијести, снажно се осјећају за све вријеме постојања црногорске државе. У таквом друштву личност је покривена колективом и исцрпљује се у њему. Изван сродничког колектива (куће, братства, племена) појединац је незаштићен и немоћан. Сродничка осјећања код Црногораца су нарочито развијена. За разлику од приватносвојинског друштва, гдје је брак подређен интересима мужа — приватног власника и сврха му је изрођавање дјече наслједника са неспорним очинством, у родовско — племенском друштвеном уређењу брак је друштвени посао који служи за оро-

¹ В. С. Караџић, *Црна Гора и Бока Которска*, Београд 1953, 115.

ђавање ширих друштвених заједница, сједињује их и првенствено има у виду интересе колектива а тек онда интересе брачних другова. Удајом дјевојке и женидбом момка међусобно се пријатеље братства и виђеније породице да би у вријеме „безвлашћа“ појачали своју моћ и одупрли се снажнијим братствима. Више се пази на глас породице него на личност младожење и невјесте. Сваки припадник братства невјесте има право да зна са којим ће се братством опријатељити. Брак је посебан начин повезивања друштва у условима племенског сепаратизма. Каже се, с тога, да племе или братство удају и жене своје припаднике.^{1а} Старјешине братства се питају кад се момак жени и дјевојка удаје. Братственици учествују у трошковима око њихове удаје и женидбе. Тражи се њихова сагласност да се момак ожени и дјевојка уда у дом који су им њихови родитељи изабрали. На вољу вјереника се мало или нимало пази.²

Братство штити своје одиве и послије њихове удаје.^{2а} Стабилност њиховог брака увелико зависи и од снаге братства којима младожења и невјеста припадају. Жена је у браку имала толико права колико је слабији или снажнији род био у стању да јој обезбиједи. Муж ће се теже одлучити да жену злоставља, прогони или је без разлога отјера од себе ако је она из снажнијег братства.³ Потенцијална могућност освете од стране братственика невјесте упозорење је мужу и сваком трећем да не прекорачи своја

^{1а} Архив Историјског института у Титограду (у даљем тексту: АИИ), Исписи из Божишићевог архива у Цавтату (даље: БАЦ), разна писма — пресуда од 28. IV 1824, 20.

² „Црногорцу је мило да се са добријем опријатељи. . . Прије но што ће родитељи дјевојачки обрећи дјевојку мора да питају све братство своје да ли ће је дати. Сваки братственик има ту гласа и дијела, јер је то њихова својта, па да јој дође до какве невоље оће све братство да је брани. Све је братство држи као сестру. . . дјевојка се мало кад пита да ли ће поћи за тог и тог момка већ то одређују родитељи, и она, оће неће, ваља да пристане. И за момка је исто тако“ (В. М. Г. Медаковић, *Живот и обичај Црногораца*, Нови Сад 1960, 37, 38, 39).

^{2а} Своје женске, удате, припаднике братство назива одивом.

³ Жена и послије ступања у брак, држи чврсту везу са својим родом, сматра се његовим чланом, походи га и ужива „стиму“ (поштовање) у њему. Она никад, све до смрти не прекида везу са родом. Црногорка: „више милује брата но мужа.“ (Медаковић, н. дј., 21). Род се никад не одриче своје одиве и сматра је својим неподијељеним чланом, дијели са њом добро и зло, за њену уреду освета је обавезна. У свом роду одива има првенство испред снаха и глас у свим важнијим питањима. Има дана у години кад одива обавезно похађа свој род, од тога је не може задржати ни муж са којим се она неће никад уједно слити остајући увијек овјесна да припада кући у којој се родила. То све утиче на правне односе који се тичу полагаја жене (Л. Томановић, *Наследно право по Даниловом законнику*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, бр. 1/1906, 7, 8.). Та повезаност одиве и рода симболично је изражена у народним обичајима. И данас је на црногорском роду обичај да удату жену, приликом сахране, у гроб полагају представници рода и дома (брат је држи за главу а син за ноге; гдје нема брата и сина тај обичај врше најближи братственици по роду и дому).

овлашћења према жени. Сем мужа и родитеља, на жену нико други не смије дићи руку. Жена је заштићена од било чијег напада, њена личност је неприкосновена.^{3а} Држи се недостижним убити жену.^{3б} Неоправдани отпусти жена, повреда њихове части и угледа њиховог рода бивали су веома често поводи за крвопролића и тешке међуплеменске сукобе.⁴

Са нестајањем и пропадањем ширих друштвених група (братства, племена) овлашћења али и обавезе према дјевојци и одиви прелазе на задружну породицу — кућу као колектив, а у инокосној породици на њихове родитеље и браћу. Али, трагови уплива братства приликом вјеривања дјевојке и њене заштите послје удаје снажно су присутни током читавог XIX вијека; отац се и даље савјетује са својом кад вјерива кћери.⁵ Братство ће прискочити у помоћ кад муж остави или отјера од себе његову одиву. Одговорност братства сада је супсидијарна. Оно ће заштити одиву у случају да ова нема родитеља и браће или су ови немоћни да је заштите.

У замјену за ефективну заштиту од стране свог рода жена подређује своју личност роду и пасивно се повињава његовој вољи. Род одлучује о свим важнијим пословима који се тичу женине личности и имовине. Дјевока је несамосталинија од удате жене и удовице. Њена воља садржана је у вољи родског колектива (родитеља, кућне заједнице, братства) и утапа се у њу. Макар била и пунољетна, дјевојка је, све до удаје, под сталним надзором рода, који полаже право на њену личност и имовину. Удата жена је двоструко подређена: своме мужу и својим братственицима. Она је јако покорна мужу.⁶ Њена индивидуалност и способност за предузимање правних послова више су ограничени него код удовице. Смрћу мужа жена излази испод мужевљеве власти, њена личност се „открива“ и долази у неку зависност од својих

^{3а} „Црногорку може само домаћин (муж) или родитељи избити, а други нико. Колико најсрамотнија работа била би код Црногораца, који би дигао руку на женску која не носи оружје; Црногорка иде свуда слободно и не боји се пушке. Ако ли се чоек боји да ће га ко убити и види крвника са нателнутом пушком, само нека се закљони за Црногорку, нипошто га Црногорац гађати неће“ (Медаковић, н. дј., 23).

^{3б} Женина глава се мање цијени; код компензиције за убиства на кнада за убијену жену упола је мања него за мушког (Ђ. Миловић, *Прчањске пресуде Народног суда из 1848. године*, Ист. записи, Титоград 1-2/1958, 310).

⁴ Н. Марковић, *Из брачног права у Црној Гори до 1904. године* (умир Јока Прелова и Калуђеровића), Правни зборник, Подгорица 9-10/1910, 55.

⁵ С. Дучић, *Живот и обичаји племена Куча*, СЕЗ, Београд 1931, 271.

⁶ Црногорка... мужа својег почитује. и покурава му се тако јако да је скоро роб својег мужа; без знања мужевљевог неће никуд поћи, и оно, што муж рече, она зна да то мора бити“ (Медаковић, н. дј., 20).

и мужевљевих братственика. Ипак, индивидуалност жене уопште највише је изражена код удовице.⁷

Развитак личног субјективитета црногорске жене мјерило је развитка црногорског друштва. Од негације тога субјективитета и везаности жене за друштвени колектив до формалног признања манифестације њене воље, индивидуализирања њене личности и еманципација од колектива веома је дуг и сложен пут. У изворној грађи и законодавној пракси Црне Горе има прилично података који говоре да је жена и до краја XIX вијека у разним облицима третирана као ствар, предмет туђег располагања, и да је њена воља игнорисана.

Отмица, као најтеже порицање женине личности, позната код старих Словена⁸ и других народа на примитивнијем степену развитка⁹, запажена је и у Црној Гори. Иако је у XIX вијеку класична отмица (отмица жене употребом силе, пријетње и заблуде) ријетка и изузетна појава, она је од XVI до XVIII вијека била доста честа. У анкети о правним обичајима Богишићев изјестилац тврди да је отмица у Црној Гори, у раније доба, била веома честа и да је отмицаре поп некажњено вјенчавао, не питајући невјесту за њену вољу.¹⁰ Како су братства егзогамна, отмица се не врши унутар њих. Отмица жене у туђем братству зависи од снаге братства коме невјеста припада. Ако је њено братство снажније од братства отмицара, отмица ће бити рјеђа, а тамо гдје до ње дође изазваће крвну освету. Како у Црној Гори тако и у Херцеговини

^{7/} У сентенцији владике Саве од 17. XI 1773. год. речено је да „... дјевојка није собом вољна заповиједат како удовица“ (Ј. Миловић, *Зборник докумената из историје Црне Горе, 1685-1782*, Цетиње 1956, 327).

^{8/} Историја Застаје Словене „... у доба кад је код њих владао обичај да се жене отмицом“ (П. Дашкевић, *Предбрачни спорови... по обичајима Малоруса*, Правник Београд 1893, 63, 64).

^{9/} Старо хетитско право зна за брак путем отмице жене. У класичном римском праву отмица се строго кажњава. У Германији, за франковско доба, отмица дјевојака изазива сукобе и рат између родова отмицара и уграбљене дјевојке. Словени су у старо доба закључивали брак путем отмица. Закон цара Јустинијана из прве половине XIV вијека кажњава отмицу дјевојке или удате жене смрћу или кидањем носа, зависно од тога дали је отмица извршена (уз употребу оружја или без њега. Душанов законик у чл. 3 поредно упрћује на отмицу. Наши средњовјековни статути (Статут Корчуле од 1430, Сплитски статут, Пољички статут) запријетили су оштрим казнама за отмицу (М. Доленц, *Правноисторијски и криминалополитички погледи на отмицу*, Правник зборник, Подгорица, бр. 1/1933, 10, 12, 13) Брутална отмица је симптом заосталих друштвених односа. Ту и тамо она се јавља и данас у нашим неразвијеним крајевима: „У селу Мојсиру, Скупштина општине Исток (Косово — П. С.) браћа Маљуш... упали су наоружани у двориште Зека Зекаја и отели 16-годишњу малољетницу Ш. З. упусле чега су нестали у непознатом правцу. Приликом отмице на бунару је с малољетницом била једна жена коју су отмицари претукли, а затим и пуцали да би уплашили оне који би покушали да им се супротставе. Тада је рањен и случајни пролазник Зумбер Зекаја... који је хтео да помогне жени и малољетници“ (*Вечерње новости*, Београд, 16. IX 1974, стр. 23).

¹⁰ИИ, исписи из ВАЦ, 236, Црквени одношаји XVI, (15/42, стр. 35.

и Албанији (гдје класичне отмице има и у XIX вијеку), братство се братства боји, да због отмице „... не буде крви“.¹¹ Снажно братство тешко да ће допустити да се нека његова жена уграби. Отмица погађа интерес и право братства и племена над женом и непосредни је узрок за крвава разрачунавања између братственика отмицара и отете жене.^{11a}

Због близине Турске и утицаја турског права, отмица се у Црној Гори дуже и упорније одржавала.^{11b} Турчину је допуштено да се ожени женом друге вјере¹² макар то била и Црногорка. иначе, неће добре воље поћи за Турчина. До најновијег доба не зна се за добровољно вјенчавање Црногорке са мухамеданцом.^{12a} Стога је долазило до отмице. За вријеме затегнутих односа између Црне Горе и Турске, на турске пазаре (Спуж и Подгорицу) пуштане су само жене,¹³ па је било и отмице и присилног турчења.¹⁴ Приликом похода на Црну Гору Турци су „... палили куће и отимали женскиње...“^{14a} Да је отимање Црногорских жена од стране Турака, прије стварања црногорске државе, било масовна појава посредно потврђује посланица Владике Петра I упућена Бјелопавлићима 4 децембра 1827. године. Говорећи о релативној безбједности на границама и сређивању стања у земљи у његово доба,

^{11/} АИИ, исписи из ВАЦ, ужа фамилија XVI, 24a, 10, 11.

^{11a/} Суд од 29 судија на челу са владиком Петром пресудио је 6. априла 1813. године спор око отмице између Цетињања, Бајица и Доњо-крајаца. Пресудом се констатује да „... би главах мртвијех и ранах“, због тога што Ђуро Шпадијер покуша да отме кћер Јована Вукова („... зашто хоћаше да узме килом туђу сестру“). Шпадијер је новчано кажњен (*Црногорске исправе XVI-XIX вијека*, Цетиње, 1964, 110).

^{11b/} Турци су потхрањивали отмицу и у Србији. Карађорђе је забрањивао отмицу и запривијетио да ће момка—отмицара погубити, попа који га вјенча распоштити, а кума, дјевера и сватове дати на шибу и батине. Пошто Турци поново овладаше Србијом, отмица се поврати (В. С. Караџић, н. дј. 128).

^{12/} Ант. поп-Христић, *Турско наследно право*, Архив за правне науке, Београд, бр. 1/ 1913, 53.

^{12a/} Црногорка ће, се, уопште, ријетко удаати за дошљака—иновјерца. Дође ли до тога, дјеча се крштитају у православној цркви (А. Матановић, *Из крив. и грађ. права Црне Горе*, Архив за правне науке, Београд, од 25. XII 1921, 355, 356).

^{13/} Ј. Миловић, *Владичин боравак у Мајинама од 13 фебруара до 8. априла 1836, г.*, *Истор. записи бр. 7-9/1950*, 281.

^{14/} Сестру негод Бурзана која стоји код Авда Крњића, подгоричког Муслимана, хоће „... да потурче“. Брат њен жали се у фебруару 1875. год. Црногорском сенату да му у Подгорицу не дају да види сестру да би извидио „... да ли јој је од добре воље али силом да се турчи...“ Турци су му рекли, „... да гвоздене зубе имате небисте је очима видјели а камо ли да је дамо на ваш испит“ (Архив СР Црне Горе, у даљем тексту: АСРЦГ, Сенат 1875. нар. и расп. 1-705, № 75).

^{14a/} В. Кнежевић, *Племя шаранско*, Београд 1961, 38-42. Приликом похода на Васојевиће 60-тих година XIX вијека Турци су отимали жене и дјецу и продавали их на пијацама у Плаву и Гусињу (Д. Вујовић, *Молаба Доњих Васојевића 1860, да се притоје Црној Гори*, *Истор. записи Титоград*, 2/1963, 307).

Владика Петар пише Бјелопавлићима да Турци више „ не грабе ваше жене иза живијех мужева и дјевојке вјерене и не вјерене на срамоту“.¹⁵

Због насљедне мржње према Турцима, Црногорац се неће оженити Туркињом. А ако се то деси, он је након отмице покрсти и вјенча се са њом. Ипак, неки аутори кажу да то Црногорац чини више од његове и из освете „ неголи да му је баш воља, „¹⁶ Он ће радије уграбити жену — хришћанку из Приморја и са њом се вјенчати. Отмицом жена из Приморја користили су се Његуши и Цетињани.¹⁷

Трагови бруталне отмице раније ишчежавају у старој Црној Гори, него у Брдина ослоњеним на Труску. Црногорска власт се у XIX вијеку доста често бивала отмица између Брђана и сусједних Турака и Арбанаса, као и отмицама унутар самих брдских племена. Средином XIX вијека морачки главари траже да им се врати жена отета из њиховог племена, или да им се плати као накнада за отмицу 50 талијера.¹⁸ Кнез Александар Карађорђевић пише 28. X 1851. године предсједнику Црногорског сената Перу Томову да му се Срби из Хаса жале на Васојевиће да их глобе, убијају и „ . . жене им отимају“.¹⁹ У недатираном писму из средине XIX вијека Јероманах Хикодин и неки Марко жале се књазу Данилу да им Васојевићи „ . . узеше дјевојке, узеше на срамоту кум куму за жену. . .“²⁰ Посебан проблем за државну власт чине отмице између брдских племена и сусједних Арбанаца. Ова власт настојала је да у интересу реда на границама спорове око отмица оконча мирним путем. Предмет отмице су, по правилу, Црногорке. Како је обичај да Црногорац своју жену, отету од стране Муслимана, више не прима код себе, он је, приликом умира, на име обештења за отмицу жене примао одређени новчани износ; некад је накнада плаћана и у стоки. Но, деси ли се да Црногорац послуже помире убије отмицара своје жене, за то убиство неће бити кажњен.²¹ Суд је чинио концесије обичају по коме је убиство отми-

^{15/} Петар I, *Посланица*, Цетиње 1935, 202.

^{16/} Војвода поп Ристо Бошковић, *Историјске приче из повјеснице Бјелопавлића*, Никшић 1902, 35.

^{17/} Писмом од 10. II 1748. године владика Сава извјештава провидура Грети-а да је враћена дјевојка из Будве коју су били заробили Цетињани (J. Миловић, н. дј., 199).

^{18/} *Историјски записи*, Титоград бр. 1/1953, 95.

^{19/} P. Драпићевић, *Црна Гора крајем 1851. године*, Истор. записи бр. 1/1953, 95.

^{20/} Д. Вуксан, *Књаз Данило (1856)*, Записи Цетиње, фебруар 1937, 79.

^{21/} Зеинил Демић из Рулове отео је 1876. године и полурици жену Митра Нововића из Шекулара. Бојећи се освете и ради сигурности на граници, судска власт је принуђила Нововића „ . . да се умири са Руповцем ради нужде народње тј. да би народ Васојевићки куповао у Руповчана жито. “. На умирају Демић је дао Нововићу на име откупнине за отелу жену једно кљусе (коња) и 300 проша. Нововић је, и поред умира, због отмице жене, убио Демића. Велики суд у Цетињу га је ослободио одговорности за ово убиство и упутио кући (АСРЦГ, Сенат 1879, мар. и рап. 1-24 №18).

чара који насрће на туђу својину (а жена је предмет те својине) изједначено са убиством у нужној одбрани.

Отмице жена бивају не само ради ступања у брак са њима већ и ради стицања користи по основу њиховог откупа и продаје. Ко хоће да откупи уграбљену дјевојку или жену морао је отмицима исплатити откупнину. Појава отмице уз откуп запажена је у старије доба не само у односима Црногораца и Турака већ и у међусобним односима црногорских племена. У писму млетачком изванредном провидуру Антонију Бембу у Котору од 16. X 1729. године владика Данило се залаже за ослобођење из тамнице у Котору неког попа Рада Јововића, коме су „... и жену и сестру зли људи били украли и заробили како двије овце пак је једва жену откупио а сестру нећ еникад откупити ни видјет...“²² Постоје вјеродостојни подаци о томе да су Црногорци у XVIII вијеку етимали дубровачке дјевојке и као робље продавали их Турцима у Никшић.²³ Приликом ратних похода на Црну Гору, Турци су одводили у ропство велики број удатих жена и дјевојак и за њих тражили откуп.²⁴ Из дипломатске интервенције Владике Петра I од 1805 године код никшићког капетана Османа Мушовића види се да су Турци упали у Пипере и „отели жену Пиперску, . . . коју продадоше за 40 дуката и 2 бињиша...“²⁵ У једном документу из XVIII вијека пише да су Глуходољани заробили жену Ђура Беловића из Угања и да су им Угњани дали у откуп два пара робе (одијела), али Глуходољани задржаше и жену и робу. У истом документу наводи се, даље, да је неки Вучета Пужоња из Сотонића (Црмница) продао Турцима кћер Луке Бислакова.²⁶ Оваквим отмицама нарушена је чст племена коме отета жена припада. Отмицар је био дужан да, за случај измирења, по „старинском обичају“, исплати племену мужа чија је жена отета или племен удјевојке, ако је дјевојка предмет отмице, високу новчану глобу.²⁷

По свом интензитету и крајњим посљедицама блиска је класичној отмици и њен је варијетет појава коришћења жене као средства за изравнање и отклањање међуплеменских сукоба. Једнако као код бруталне отмице, жена је у овим пословима сматрана за ствар и лишена је воље. Закрвљена братства мире се и орођавају путем женидбе и удадбе не водећи рачуна о вољи дјевојке. У

²²/ Ј. Миловић, н. дј. 997.

²³/ Ђ. Пејовић, *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Титопрад 1962. 31, 32.

²⁴/ М. Драловић, *Историја Црне Горе I*, Београд 1935, 26-38.

²⁵/ Д. Вуксан, *Црна Гора у 1785. години*, Записи, Цетиње, мај 1938, 272.

²⁶/ В. Вукашиновић, *О ванбрачној дјец*. . . Правни зборник, Подгорица, бр. 3-4/1938, 52.

²⁷/ Поводом спора о отмици жена између Доњокрајца и Глуходољана, Народни суд је 25. X 1817. године пресудио: „... за жену Доњокрајоку коју узеше Глуходољани иза жива мужа, да они Глуходољани који је узео ону жену „по старинском“ да 20.000 Доњокрајцима“ (Д. Вуксан, *Петар I, Његош, и његово доба*, Цетиње 1951, 295).

неком запису из 1437. године каже се да је пред которским кнезом извршен умир, због убиства и тјелесних повреда, између Ораховчана (мјесто сјеверено од Котора) и Његуша. У знак умира Његуши су пристали да узму четири „госпођице“ из Ораховице без мираза, а Ораховчани су имали да узму три „госпођице“ из Његуша, такође без мираза.²⁸ Крајем маја 1650. године скадарски сандак-бег пошао је у напад на Бјелопавлиће, који су једини од свих брдских племена пружали отпор. Бјелопавлићи ступише у преговоре и понудише Турцима у знак мира и добре воље „... 3000 рела, 30 робиња и 100 шкуљева“.²⁹ Иво Вуксонов испросио је кћер неког Нешка; пошто Иво умрије, пећки патријарх Арсеније „заповиједио“ 29. маја 1734. г. Подгоричанима да испрошена Нешкова кћер пође као законита жена за Ивовог брата Сталету.³⁰ Десили се да вјереница иневјери вјереника и одбјегне за другим, њен отац бива обавезан да остављеном вјеренику да своју другу кћер за жену.³¹ Поменути подаци наводе на закључак да овакво располагање женом, уз игнорисање њене воље, осим отмице има и елементе купопродаје својим родитељима и братственицима дјевојка служи као средство за подмирење обавеза које би иначе, без ње, морали новчано или у крви платити.

Блиско је истинској — бруталној отмици вшјеровање недорасле женске дјеце. И једна и друга појава поричу праву вољу дјевојке и своде је на ствар. Предмет бруталне отмице је како малољетно тако и пунољетно полно зрело лице, употреб асиле, пријетње и преваре је непосредна. Код вјеривања недораслог женског чељадета које нема правно релевантну вољу сила пријетња и превара се претпостављају.³² На појаву масовног вјеривања малољетних дјевојака указују сви познати извори. „У Црној Гори“, пише Вук Караџић тридесетих година XIX вијека, „често просе дјевојку док је још дијете и ако се родитељи сагласе, могу је одмах одвести од куће. Неки тако и чине а други је оставе да у родитељс-

²⁸/ И. Јелић, *Крвна освета и умир у Црној Гори и Сјеверној Арбанији*, Београд 1926, 21.

²⁹/ Г. Станојевић, *Из Историје Црне Горе у XVI и XVII вијеку*, Исторички записи, Титоград 2/1959, 393.

³⁰/ Д. Вуксан, *Писма Пећких патријарха Зећанима* Записи, Цетиње, јул 1938, 37.

³¹/ Пресуда Народног суда од 21. VIII 1805, год. у спору Ивановића и Мартиновића (Записи, Цетиње, јули 1938, 364, 365). Вук Врчевевић прича да је „братски суд“ у Боки ријешило да се нека удовица, за случај да њен свекар усвоји неког од својих синоваца, вјенча са тим синовцим (*Порота*, Београд, фебруар 1881, 541/).

³²/ У захтјеву за раставу брака Савета Давидовић пише 4. маја 1802. године владици Петру I: „Једва имадох пуне седам годинах, по зломе хадету ове земље вјерише ме тако дијете моји родитељи... да ме не питаше, а и да су ме питали ја не умријех ни знавах што одговорити; ма када имах једанаест година само, хотећи ме вјенчат, никад не кћер пристат нако што ме на срамоту преко моје воље вјенчаше...“ Владика је овај брак развео а родитеље невјесте и свештеника који је обавио вјенчање проклео (Записи, Цетиње, јуна 1938, 362).

кој кући одрасте и тек кад буде зрела за удају доведу је кући“.³³ Ради стицања пријатеља и орођавања братстава вјеривају се и нерођена дјеца, па вјерена дјевојка некад стоји под прстеном 5—12 година.³⁴ Кад дјевојка дозреле за удају а вјереник још није стасао за женидбу, дешава се да вјереница одбјегне за другим, што доводи до крви између братстава којима вјереници припадају.³⁵ Макар недорасло женско лице и дало свој пристанак на брак, његово одвођење, по својим битним својствима, значи отмицу. Ово поготову ако се има у виду да је до новијег доба био обичај да се мушко и женско прије вјенчања и не виде.³⁶ Елементи отмице су и у вјеривању пунољетних дјевојака против њихове воље. Дешава се да родитељи натјерају дјевојку да се уда за добра човјека, али бива да таква дјевојка по удадби одбјегне човјеку кога воли.³⁷ Државна власт је тек средином XIX вијека одлучно стала на пут вјеривању недорасле дјеце и принудном удавању пунољетних дјевојака. Наредбом књаза Данила од 17. маја 1883. године, под пријетњом жестоке казне за прекршитеље, прописано је: „... да се од данас нико у дјетињству вјеривати не смије до совершеннога возраста за женидбу и удају, а тако исто да отац и мајка сина или кћер, не смије вјерити без знања њиова.“³⁸

Трагови бруталне отмице, и поред оштрих мјера државне власти противу ње, осјећају се у Црној Гори кроз читав XIX вијек. У народној свијести живо је схватање о жени као предмету својине друштвеног колектива у родовском друштву и жени као својини мужа у приватносвојинском друштву. Остаци ових схватања узајамно се прожимају напоредо са компенетацијом и међудејством односа једног и другог друштва. Из овога доба има података о пријеварно, путем заблуде, силе или принуде закљученим браковима. Бива да жену опију³⁹ и у таквом стању је вјенчају или је „... даровима и другим митом приволе... на брак“⁴⁰ Дјевојка је

³³/ Вук Карацић, н. дј., 115.

³⁴/ С. Дучић, н. дј., 216, 217.

³⁵/ У већ наведеној пресуди Народног суда од 21. VIII 1805, год. речено је да је Илија Ивановић испросио кћер Новака Стијепова из Бајица и кад дјевојка порасте за удадбу Новак Стијепов молио је Илију Ивановића и синове „... да се прођу од дјевојке јер је нарасла и да се боји да не учини срамоту; кад то не успје дјевојка без знања очина и мајчина одбјеже за Шпиром Митровијем у Котор“ (Записи, Цетиње, јуни 1938, 364, 365).

³⁶/ А. Матановић, *Из кривичног и грађанског права Црне Горе*, Архив за правне науке, Београд, 25 XII 1931, 355, 356.

³⁷/ Исто.

³⁸/ Записи, Цетиње, фебруар 1937, 123, 124.

³⁹/ АСРЦГ, Велики суд 1889, април-јул 48-703, № 199.

⁴⁰/ Исто, Велики суд 1881, св. 18, нар. ти расп. 1001-240, № 1631.

некад и путем отворене грубе пријетње принуђена на вјенчање.⁴¹ Корумпирано свештенство обављало је обред вјенчања и онда кад невјеста одређено ускрати своју сагласност на брак.⁴² Вјенчање је обављено и ноћу над пијаном невјестом.⁴³

За оцјену личног субјективитета жене уопште од интереса је и положај жене мужа двоженца. Прије стварања државе крајем XVIII и почетком XIX вијека, у Црној Гори је било доста двоже-наца.⁴⁴ По народном схватању двоженство се држи за гријех и те-жак преступ, сем ако је због немања порода.⁴⁵ И онда када је прва жена, њу средина не прима и презире. Жена нероткиња искуп-ћутно овлашћен да се поново ожени без разрешења прве брачне везе.⁴⁶ Некада, истина ријетко, главари и имућнији Црногорци прибјегавају двоженству из обијести. За немање порода криви се жена, њу средина не прима и пdezире. Жена нероткиња искуп-љивала се од прекора средине на тај начин што је некад сама тра-жила мужу другу жену; муж је био дужан да допуштење за други брак тражи и од рода своје прве жене.⁴⁷ Код двоженства брачни односи између њих почијају на некој моралној вези и узајамном

^{41/} Велики суд у Цетињу предлаже 18. јула 1883. године митрополиту Јљубиши да поништи брак Петра Поповића из Липе и Маре, кћери Илије Алића из Невесиња, јер је њен дјевејер противно њеној вољи, принудио Мару на вјенчање говорећи јој да „... ако се не вјенча са његовим братом да ће губити њу па ојуда себе.“ (АСРЦГ, Велики суд 1883, нар. и расп. 1-1009, № 930).

^{42/} Епископ захумски у Острогу разријешило је као незаконит брак Риста Вучинића и Петруше, кћери Јљуца Шабанова, „ на основу цркве-ног законика, глава 50. „, јер да је Петруша у пијаном стању приморана да пође за Риста, а приликом вјенчања, на питање свештеника, није изјавила „... да има добру и слободну вољу узети за свога мужа Риста Вучинића“ (АСРЦГ, Велики суд 1882, нар. и расп., 1701-2234, № 1806).

^{43/} Станица Павићевић из Слатине жали се 25. IV. 1879. године Ве-ликом суду да су је опили, па пошто „... поп истине у оноћ“ у таквом стању вјенчаше је за Благојем Ристовијем Ковачем (АСРЦГ, Велики суд, 1879, 48-703, № 199).

^{44/} С. Дучић, н. дј. 164, 165, 220. Крајем XVI в. патријарх Арсеније III пише Никшићима, Дробњацима, Кучима, Пиперима, Бјелопавлићима, Бра-тоножићама и Црној Гори да не узимају жене из живих мужева и да „... не држе по дивје жене“ (Тих. Ђорђевић, *Полигамија у Јужних Сло-вена*, Архив за правне науке, Београд, 5-6/1924, 324).

^{45/} *Вукова преписка VII*, 215, 227, цитати по: Р. Драпићевић, *Чланци о Његошу*, Цетиње 1949, 25.

^{46/} Племенски сепаратизам погодовао је двоженству. Муж се женио из пућег племена без претходног распуста ранијег брака. Жећ за мушким породом у Црној Гори умножавао је двоженство. Исто као код старих народа (Инда, Прка), мушкарац се сматрао као опасатељ домаћег огњишта својих обавеза према прецима и осипурава себи бесмртност (Т. Ђорђевић, н. дј., 329).

^{47/} Неки свештеник упућује 30. априла 1854. године књазу Данилу Туша Никова са женом; у писму се наводи да ова жена хоће „... да ожени свога домаћина... и она је довела свој род и они су му опростили да се Тушо жени... жена му је нашла другу жену“ (Н. Марковић, *Из брачног Права у Црној Гори*, Правни зборник 9-10/1940, 49. и породице, преко ње се продужава култ, име, слава, отац се ослобађа

односи између њих почивају на некој моралној вези и узајамном поштовању. Прва жена остаје код свога мужа и од њега и његове друге жене бива поштована као старија у кући.⁴⁸ Муж је дужан прву жену „... као своју матер до смрти почитовати. „⁴⁹ Но, такав однос није морао бити правило: у Богишићевој грађи наилази се на случајеве да се мужу — двојенцу обије жене у исто вријеме затрудне. ⁵⁰ Деси ли се онда да муж отпусти другу жену, ова тражи накнаду за „изгубљену част или накнаду за рад у мужевљевој кући“.⁵¹ Осјећање кривице за немање порога нагонило је жену — нероткињу да мужу прашта ванбрачни преступ, ако је овај почињен ради стицаја порога. Има података да је таква жена пристајала да сама издржава незаконито дијете свога мужа, или је тражила да умјесто мужа издржи казну затвора која му је изречена због ванбрачног престапа.⁵² Највећи углед жене у Црној Гори је у материнству; жена нероткиња није извршила природну сврху брака и њен положај је незавидан.

Удата жена није власна сама собом заповиједати, њена својевласт у брачним односима ограничена је у корист мужа, воља женина садржана је дјелимично у мужевљевој вољи. Мужевљево право на жену протеже се и последије фактичког прекида брачне заједнице. Право на њу припада му до формалног распуста брака.

То право јемче му племенска заједница и касније органи државне власти. Бројне су интервенције ових органа да се жена — бјегуница, макар побјегла у Турску, принудно врати мужу као његова законита својина.⁵³

Схватање о жени као предмету мужевљеве својине, објекту а не субјекту брачног односа, доведено је до својих крајњих кон-

⁴⁸/ ИИ, Исписи из БАЦ, Ф, 236 (Црквени одношаји XVI, 15/43, 39.

⁴⁹/ В. Врчевић, *Ограници за историју Црне Горе I*, Цетиње 1950, 53.

⁵⁰/ ИИ, Исписи из БАЦ, ф, 236 (Црквени одношаји XVI, 15/42, 39, 40).

⁵¹/ Књаз Данило пише 1/13 1854. године Мамули да је аустријски поданик Вукшић испросио сестру војводе Матановића, иако има живу жену. Сада ова жена тражи „наплату све части или иначе накнаду за они труд кога је вјерно у кући Вукшића учинила.“ (Историјски записи, Титоград 1-3/1950, 94).

⁵²/ Пресуда Великог суда бр. 8/1884 и бр 20/1880, Правни Зборник, Подгорица 3-4/1938, 51.

⁵³/ Петар I ставља под проклетство свакога Бјелопавлића који би узео за жену неку која је одбјегла од овога мужа из Дробњака. Истом казном пријепи и куму и попу који би вјенчали ову жену: „... да господ прости на њих свако зло и несрећу.“ (*Посланице*, Цетиње 1935, Посланица лопавлићима ХCV од 2. XI (1828). Наредбом Сената Ставља се у дужност војводи Новици Церовићу у Тушине: „ За жену Боја Иванова Морачанина да бисте писали на мудира Плавскога како ви знате да бисте му ту жену добили и дали му у руке јер (је) његова законита жена“ (АСРЦГ, Сенат 1871, 1-620, ф, кап. војв. Новица Церовић, н. 537, 176).

⁵⁴/ У одлуци Сената од 17. децембра 1852. године у спору Крстиње, жене Зека Прелова Иванишевића, због прелубе са Јовом Шпадијером, речено је да који би год Иванишевић ухватио Крстињу „... слободан је њој нос оклеутити за изглед другима“ (*Црногорске исправе XVI — XIX вијека*, Цетиње 1964, 239).

секвенци код прељубе. У Црној Гори је укоријењен обичај да муж својој жени, за случај да она почини прељубу, одсијече нос. Мужевљево право кажњавања невјерне жене тјелесном осакатом санкционисала је судска пракса. Трагови тога права живи су током читавог XIX вијека. Пракса је, шта више, право на кидање носа жени прељубници протегла и на мужевљеве најближе сроднике.⁵⁴ Услов за коришћење овога права је да прељубница буде затечена ин флаганти — на дјелу прељубе. Поставља се питање: откуд у Црној Гори такав обичај до најновијег доба. Питање је тим значајније ако се има у виду да је кажњавање невјерне жене кидањем носа једнострано мужевљево право. Ни у обичајном праву нити у писаним прописима нема помена о неком аналогном праву жене за случај да муж почини прељубу.

Обичај мучења и сакаћења невјерне жене запажен је код народа на примитивном степену друштвеног развитка. Од дивље хорде па до савременог друштва невјерство женино је строже кажњавано него мужевљево невјерство. Примитивни народи су убијали невјерну жену. Египћани су прељубници одсијецали нос; сматрали су да жену која изазива на похоту треба лишити највећег украса њеног лица — носа, а њен саучесник кажњаван је батинањем. Индијска жена која почини прељубу излаже се на јавном тргу да је пси живу растргну, а њен саучесник у прељуби ставља се на усијану гвоздену плочу. По Солоновом закону, Атињанин је био овлашћен да своју невјерну жену, прода као робињу. За невјерне жене Коран препоручује мужевима: „... затворите их у кућама док их смрт не снађе...“ Старо енглеско право осуђује прељубницу на кидање носа. Византијско право садржи чита всистем тјелесни хказни (Крмчија, прохирон) и једнако, за мужа као и за жену, предвиђа као казну за прељубу кидање носа.⁵⁵ Законодавство средњовјековне Србије преузело је тјелесне казне из Византије и нашироко их примјењивало. У чл. 54. Душановог законика за блуд властелинке и њеног човјека прописана је за обоје казна одсијецањем руку и носа. У новије доба француско и италијанско законодавство оштро казни жену за прељубу а мужа само онда ако држи милосницу у кући. По параг. 196. Србијанског кривичног законика прељуба је од стране мужа једино ако се он саживи са удатом женом изван брака; жена, међутим, чини прељубу како у односима са ожењеним тако и у односима са неожењеним човјеком. Тек је канонско право хришћанске цркве приближно једнако квалификовало прељубу било да је чини муж или жена и изједначило, иако не у свему, барем формално њене посљедице за оба супруга.

^{54/} У одлуци Сената од 17. децембра 1852. године р спору Крстиње, жене Зека Прелова Иванишевића, због прељубе са Јовом Шпадијером, речено је да који би год Иванишевић ухватио Крстињу „... слободан је њој нос окинути за изглед другима“ (Црногорске исправе XVI — XIX вијека, Цетиње, 1964, 239).

^{55/} Ч. Митровић, *Супрушко невјерство*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, бр. 3/1923, 169-176.

За саму Црну Гору под турском врховном влашћу занимљиво је да оскудни подаци не упућују на ширу примјену казне кидњем носа невјерној жени. У доба Скендер-бега Црнојевића у XVI вијеку жена је, једнако као и муж јој, за прељубу кажњавана новчаном глобом, а ако се бави проституцијом бивала је и батинана.⁵⁶ Међутим, у XVIII и XIX вијеку казна кидањем носа прељубници постала је легализовани обичај. У то доба постоји Колизација између обичајног права и писаних прописа: по обичајном праву казна за прељубу исцрпљује се у кидању носа прељубници, а по законима (чл. 72. Даниловог законика од 1885. године) муж је овлашћен да жену затечену у прељуби заједно са прељубником убије. Како се држи да је срамота на жену потегнути оружје, обичај је надвладао закон, кидање носа остало је и даље као основна казна за жену која изврши прељубу. Постојећи подаци нас увјеравају да је казна кидањем носа невјерној жени чвршће улазила у црногорску праксу напоредо са процесом „примитивизације“ друштвених односа, регенерацијом родовско-племенских форми живота у коме су процесу настајали објективни услови за утицај и рецепцију средњовјековног српско-византијског система тјелесних казни, коме је поријекло на Оријенту. Систем кажњавања жене за прељубу много подсјећа на кажњавање разбојника и крадљиваца. Широко су распрострањене тјелесне казне за лопове, како у српско-византијском тако и у црногорском праву. Лопови и разбојници, ако се захвате на дјелу, имају да се ослијепе и објесе (чл. 149. Душановог законика). Осим смртних казни за тешке, квалификоване облике крађе Данилов законик у чл. 77 и 80. предвиђа за лопове јавно батинање. Ова казна била је прописана у Црној Гори само за жене и лупеже и укинута је крајем XIX вијека Народном министарству унутрашњих дјела од 27. IV 1894. године.⁵⁷ И код прељубе једнако као код крађе објекат напада је туђа својина. А предмет те својине код прељубе је удата жена. Муж као њен власник, легитимисан је на кажњавање свакога ко би му угрозио својинска права над женом.

У крајевима Црне Горе који се граниче са Турском (Кучи, Васојевићи, Црмница) постоје, и на почетку XX вијека, неке уредбе које опомињу на брак куповином жене који је историјски смијенио отмицу. Ови крајеви изложени су турском утицају и ути-

^{56/} По друпој црногорској канунама (вилајета Црне Горе од 929 (1521) године, ако „невјерник“ учини прељубу а ожењен је, плаћа новчану глобу, и то: ако је богат (тј. ако му имање вриједи преко 600 акчи), 80 акчи, ако је средњег стања 50, а сиромаш плаћа 30 или 20 акчи. Неожењени човјек, ако почини прељубу, плаћа глобу: ако је богат 50 акчи ако је средњег стања 30, а ако је сиромаш 20 или 15 акчи. Жена која почини прељубу плаћа глобу као ожењени мушкарац. Ако неко уђе у туђу кућу у намјери обљубе, плаћа казну као да је дјело извршио (Б. Ђурђев, *Казне и глобе у Црној Гори Скендер бега Црнојевића*, Записи Цетиње, фебруар 1941, 93, 94).

^{57/} *Зборник судских закона... за Краљевину Црну Гору II*, Цетиње 1912, 76, 77.

цају сусједних Малисора, гдје се жена купује и сматра више за ствар.⁵⁸ Нарочито је тај утицај видан у крајевима који су до Берлинског конгреса 1878. године били под турском влашћу (Зета). Куповна цијена за невјесту негдје је непосредна а негдје је у виду богатих дарова и новца које младожења и његов род дају приликом вјеривања дјевојке.⁵⁹ Тако у представци од 22. П 1822. године упућеној владици Петру I поп Мило и поп Гашо из Лимљана (Црмница) пишу да су Глуходољани научили да продају жене и траже паре, а да они — Лимљани блага немају да жене купују.⁶⁰ Даривање невјесте опомиње на куповину и власт над њом. Обичај погађања невјесте и богатог „даривања“ њенога дома изродио се крајем XIX и на почетку XX вијека у тежак терет, који је имовински разједао младожењин дом и онемогућавао сиромаша да се жени. За дјевојку су приликом вјеридбе у неким крајевима тражени, за оно доба, несразмјерно високи износи.⁶¹

Подгорички муслимани и Арбанаси који су послје Берлинског конгреса живјели у Црној Гори знали су за левират — установу произашлу из брака куповином жене која је практикована код примитивних народа.⁶² Премда се и једни и други за низ одлу-

^{58/} Б. Недељковић, *Кануни Леке Дукађина*, Гласник Етнографског института, САН, VII, Београд 1938, 160.

^{59/} „У Црној Гори кад су сватови за трпезом изнесе се лијепо ишарана погача и стари оват од дома тражи од старог овата од пута да погачу позлати. Он одмах, умјесто младожење, извади новце и наређа по погачи колико је за дјевојку погођено и из пристојности метне нешто више али ријетко је мање од 12 талијера или 24 фор. сребр. и потом пружи погачу заједно са новцима домаћину“ (В. С. Караџић, н. дј., 119).

^{60/} Записи, Цетиње, октобар 1938, 238.

^{61/} За свадбу „... све дарове мора платити вјереник, па зато се и глави колико има дати за дарове“ (Медаковић, н. дј. 39). Зна се нпр., за случај да је почетком XX вијека Буро Попов Стијеповић из Лајковића (Зета), иначе официр црногорске војске, тражио од Симона Стојановића из Ботуна (Зета) износ од 40 фиорина, као услов да пристаје на удају своје кћери Јане за Симона и за њену опрему. Висина траженог износа може се процијенити на основу чињенице да је у то доба на главним црногорским пазарима цијена једне овце била фиорин, а пар волова коштао је 15 фиорина.

^{62/} Трагови схватања о жени као предмету својине и брака путем куповине жене задржали су се до у новије доба и у високо развијеним земљама. У Енглеској је у XIX вијеку жена јавно продавана. У 1805. години један младић продао је своју жену са дјететом на тргу у Терксфорду, при чему је жена била везана конопцем око врата. Год. 1882. Томас Џонс је продао своју жену, три недеље послје вјенчања са њом, уз услов да му је купац може у року од три недеље вратити, ако не би са њом био задовољан. Јосип Томпсон тражио је своју жену 7. априла 1832. године на јавном тргу за једног коња и једно фаундланско псе. У 1877. години продата је нека жена за 40 ф. стерлинга. Ову купопродају потврдио је јавни биљежник у присуству свједока (цитирано по: Чед. Митровић, н. дј., 173) На брак куповином опомињу и одредбе парат. 770 и 539 Србијанског грађанског законика. У првом пропису ријеч је о поклону који муж може жени, први дан по вјенчању, учинити. Овај дар симболиште куповну цијену за жену и опомиње на германски „Morgengabe“ — дар који муж чини жени први дан послје вјенчања.

чних послова из брачних и наслѣдних односа држе црногорског обичајног права, они се жене куповином жене и везани су за схватање да је жена купљена заједничким средствима породице саставни дио домаће имовине.⁶³ Удовицу, последице мужевљеве смрти, наслѣђују и узимају за жену, некад и без њеног пристанка, мужевљев брат, свекар, стриц или — ако њих нема неки други ближи сродник у кући. То је не само право већ и обавеза мужевљевих сродника. Сврха левирата је чување породичне имовине и заштите интереса малолетне дјецe.^{63a}

У Црној Гори је раширен обичај мада првих неколико ноћи, по свадби, дјевер, који је по правилу мужевљев брат, преспава с невјестом. Овај обичај се „изобичајио“ тек у најновије доба, када су из односа дјевера и снахе настале злоупотребе.⁶⁴ Тада „е, умјесто дјевера, првих ноћи са снахом почела да спава свекрва или нека постарија жена.⁶⁵ Липерт мисли да је право спавања прве ноћи са невјестом (*ius primae noctis*), које иначе вуче поријекло од давнина и старије је од феудалног права, остатак неограничених полних односа. Право прве ноћи је откуп за право неограниченог посједовања невјесте од стране племенског колектива;⁶⁶ дјевер је представник племена, у име племена и племенског старјешине он симболично исцрпљује право свих племеника на невјесту.⁶⁷

^{63/} А. Наметак, *Неки народни обичаји и локалне традиције Муслимана у Подгорици*, Гласник Етнографског музеја Цетинје II/1962, 195. М Барјактаревић, *Ругова*, СЕЗ, књ. 36, Београд 1960, поглавље 15.

^{63a/} Будући својина мужа, жена је, последице његове смрти, улазила у његово наслеђе и падала је под власт његових наслѣдника, (старијег сина, дјевера, свекра). Најближи мужевљеви сродници (дјевер, свекар) могу је узети за жену, да би им дала потомство, или је продати, да би накнадили цијену која је за њу плаћена. Муж набавља жену као робу, цијену плаћа оцу дјевојке, отац уједно предаје мужу сва права над кћери. То води полигамији. Мужевљева и родитељска власт претворила се у старатељство у модерној Европи (Paul Gide, *Étude sur la Condition privée de la femme*, II-ème édition, Paris, 1885, 23-30).

^{64/} АСРЦГ, Велики суд 1879, разна акта и ислеђења, №-I-32.

^{65/} Ј. Вукмановић, *Вјерски друштвени обичаји у Црмци*, Записи Цетинје, јул 1936, 23.

^{66/} Ј. Ердељановић, *Племе Кучи*, СЕЗ, Београд 1907, 270-280.

^{67/} Остаци отмице и куповине жена, њиховог третмана као ствари — робинја, живи су у обичају, предањима народној поезији и у врхунским епским остварењима XIX вијека. Кад сватови воде дјевојку у друго племе, дјевојки род ће рећи: „Одведоше нам дјевојку“. У свадбеним обредима породица младожење односи се према породици невјесте као побједник према порађеном; код првих је све весело, а у роду невјесте је потиштеност (П. Ровински, *Црногорија*, том, II част 1, 239), Олирање и плач невјесте приликом одвођења из очина дома опомињу на отмицу. Приликом извођења невјесте десни дјевер је узме под руку, а „... лијеви дјевер одма стане за њом и чува је да је нико од својте не такне, јер да је ко такне, била би велика брука. дјевери пазе да се не би дјевојка на братово звање ослучила...“ (Меджковић, н. дј. 46, 49). „Кад сватови при повратку с младом буду близу младожењине куће... пошљу муштулугије...“ (В. С. Караџић, н. дј., 121). У обичају је да брат приликом предаје сестре — невјесте младожењиној спрани тражи новац. Ровински види у томе опоми-

*

Схватање о легитимности отмице, наслијеђено из доба племена, чинило је почетком XIX вијека озбиљне сметње напорима државотворних снага за увођење реда и безбједности у Црној Гори. Отмице удатих жена и дјевојака изазвале су међусобни рат и крваве сукобе између племена.⁶⁸ Отмицом су угрожена многострука правна добра. Она значи напад на личну слободу, јавни морал, брак и породицу. Стога ће новонастали државни органи у свом првом законском тексту, законуку владике Петра I од 1798. и 1803. године, инкриминисати отмицу као особито тешко кривично дјело против брака, личне и опште сигурности и у погледу казне изје-

њање на отмицу (*Черногорија*, том, II, част. 2, С. Петербург 1901, 301, 302). Бивало је доста често да невјеста после свадбе, без неких разлога, више пута бјежи из дома у род (Ј. Вукмановић, *Вјерски и друштвени обичаји у Црници*, Записи, август 1935, 100). Тада њен муж иде код њених родитеља са даровима да је откупи и врати дома, што је далеки одбјесак отмице за откуп (М. Павићевић, *Црногорско правосуђе и правно схваћање у анегдотама*, Запреб 1933, 31). У већем дијелу Црне Горе обичај је да зет исплати родитељима невјесте, у име куповине паса (појаса) невјести неки симболичан износ новца (АИИ, изписи из БАЦ, Ф. 214, ужа фамилија, XVI 24а, 15). Обичај да родитељи дјевојке дају свој благослов кћери, приликом вјенчања, остатак је некад обавезног пристанка родитеља на њен брак. Жена се може добити на мегдану или отети од противника (М. Миљанов, *Цјелокупна дјела*, Београд, 42, 43). Због отмице дјевојака, племена Пилпери и Бјелопавлићи заказали су међусобни мегдан (М. Павићевић, дј., 15). У раннички оријентисаном црногорском друштву то не само да није недопуштено него се сматра актом одважности и мушке храбрости племеника. Неврста преба да припадне ономе који је бољи јунак (П. Ровињоски, *Черногорија*, том, II, част 2., С. Петербург 1901, 101). Непосредни траг отмице је у стиховима Њелошевог Горског вијенца: „Но ни Турци жену утрабише“. Р. Драпићевић мисли да се овај стих односи на жену Ђошка Мартиновића коју су требињски муслимани отели 18. VIII 1728. године *Чланци о Његошу*, Цетиње [1949, 154]. Чест је мотив народне поезије у Црној Гори захтјев Турака да им се уз харач даривају дјевојке (Ф. Чулиановић, *Народно право*, Београд 1948, 114). Босански везир тражи од „Пеоровић владике“:

„Чуј владико, црни калуђере!
Пошљи мене арач Горе Црне
И дванаест младих дјевојака,
Све од дванаест до петнаест љета,
И сувише Белу Станишића“

(Медаковић, н. дј., 90).

^{68/} Ако се неко вјенча са женом која је одбјегла од мужа из друге нахије, доћи ће до крвне освете. Бива да се остављени муж и његови братственици, за ову срамоту, освете тако што ће из оне нахије у коју се удала одбјегла жена отети неку жену, и против њене воље, вјенчати је за ма кога од њих (В. Караџић, н. дј., 128).

дначити је с убиством,⁶⁹ свештеијку који вјечна отмичаре запријећено је лишењем чина и прогонством из земље.⁷⁰ Гоњење отмице је првенствено у јавном интересу, поступак против отмичара је службен. Залажући свој огромни ауторитет, владика Петар I се бескомпромисно борио за исоријењивање отмице, излажући отмичаре проклетству и анатеми.⁷¹ Попови су носиоци онархије у браку, подложни миту, и њих је у робно-новчаном промету ухватио хук богаћења. Безаконим и брзоплетним вјенчавањем отмичара и најближих сродника они подстичу отмицу и неред у брачним односима. Владика Петар их често опомиње да „трују и погање народ“ и пријети им најтежим казнама.⁷²

Казна прогонством из земље и конфискацијом имовине којом је, по Петровом законуку, запријећено отмичару заграбљење туђе жене и дјевојке била је одвећ радикална за прилике свога доба. Нема изворних података о томе да је ова казна чешће изрицана и примјењивана. Млади, недовољно учвршћени органи власти нијесу имали довољно снаге да одреде члан 11 Петровог законика које се односе на отмицу оживотворе у свакодневној пракси, па је овај пропис, углавном, остао мртво слово. У расправљању спорова око отмице бивали су уступци снагама племенског начина мишљења, судило се по старом обичајном праву, санкција је, као некад, имала карактер имовинске компензације и духовног орођавања завађених.^{72a} Одлуком црногорских главара, са владиком Петром на челу, донијетој на Бигожерима, за коју знамо посредно из судске грађе, пропис чл. 11 Петровог законика је и формално стављен ван снаге. Овом одлуком одређено је да „...који гођ

^{69/} „Који чоек узме туђу жену иза жива мужа или уграби дјевојку, коју му небуду дјевојачки родитељи или својта и близака дјевојачка која родитеља живијех нема по обичају и закону архипастирскоме дали такови да се има ћерати како безаконик и прабитељ туђе дјеце, и да му стана у нашу земљу није, а његово имуће да се процијени и раздијели, како и онога који самосилно човјека убије“ (чл. 11 Петровог законика, Зборник судских закона II, Цетиње 1912, 9.).

^{70/} „Који поп вјенча чоека с женом иза жива мужа, али с' дјевојком уграбљеном на селу такови да будет лишен свештенства и прогнан из нашега опшћества ... као безаконик и проклети хулителе закона Божија и како губитељ душ християнских“ (чл. 12. Петровог законика).

^{71/} У посланици Вјелопавлићима од 2. II 1828. године он пријети проклетством свакоме ко би се усудио да узме снаху неког Гаврила која је напустила свога мужа па наставља: „ви знате да с таквијех блудница много зла и крвопролића у нашу земљу бива ...“ (*Посланице*, Цетиње 1935, 220, 221).

^{72/} „... Такви ојајани попови,“ пише он у Посланици Ришњанима од 25. II 1808. године, „лупешки у туђе инорије безаконно вјенчавају и састављају братучеда са братучедом, дјевера са снахом и по двије сестре за два братучеда и по двије братучеде за два рођена брата и тому подобно, да у безакону до смрти живе“ (*Посланице*, Цетиње 1935, 75).

^{72a-} Пресудом владике Саве Петровића и Суда добрих људи од 30. VII 1749. год., поводом сукоба Бијељана, који су отели дјевојку Крушевчанима, одлучено је да братство отмичара да братственицима невјесте новчану накнаду и да се побратиме (Истор. записи, Титоград, бр. 1/1963, 130).

уграби (дјевојку да има дат талијера 50“.⁷³ Глоба се плаћа дјевојчином роду. Ако је уграбљена туђа жена, отмичар ће, по истој одлуци, платити законитом мужу глобу од 100 талијера.⁷⁴

Квалификација отмице по чл. 11 Петровог законика је екстензивна. Отмицу чини не само лице које принудно отме дјевојку већ и оно које је узме без сагласности њених родитеља или ближике (ако родитеља нема), макар сама дјевојка пристала да пође за момка. Отмица је и грабљење жене иза жива мужа, било то уз њен пристанак или без пристанка. Пропис садржи, дакле, како бруталну отмицу која игнорише вољу дјевојке тако и привидну отмицу која је израз њене праве воље али недостаје сагласност родитеља. Привидна отмица је контроверзна бруталној отмици и реакција је на зависност дјевојке од родитеља. Њена појава је знак озбиљног пропадања родовских друштвених структура и лабављења веза појединачно за друштвени колектив; дјевојка у избору момка није више зависна од свога братства и племена, права братственика и племеника пренијета су на њене родитеље. Став Петровог Законика, који право надзора над удајом дјевојке ограничава на њене родитеље, ипак је преурањен, утицај братства приликом вјеривања дјевојке и избора момка за њу био је, и послје Законика, веома снажан.

Брутална отмица је изузетна појава у Црној Гори у XIX вијеку. О привидној отмици, напротив, постоје бројни подаци који наводе на помисао да је оваква отмица била уобичајена па да је због ње долазило до крвавих разрачунавања између братстава.⁷⁵ Бјекство дјевојке за момком без питања родитеља сматрано је увредом дјевојчиног братства. Ако у међувремену не дође до помире, задовољштина за повријеђени углед тражена је у крвној освети. Класична отмица се „изродила“ и извргла у своју супротност. Некад је битно обиљежје отмице било насиље, дјевојка је грабљена противно својој вољи њених најближих сродника. Код привидне отмице дјевојка иде за кога она хоће, али јој недостаје сагласност родитеља. И једна и друга врста отмице значе напад на родитељско и братственичко право да се питају приликом удаје дјевојке. Кад је предмет отмице удата жена, било то уз њен пристанак, или без пристанка повријеђено је мужевљево право на жену као његову својину. Потреба да се родитељи и братство питају приликом удаје одиве имала је запосљедицу да је

^{73/} Црногорске исправе XVI-XIX вијека, Целиње 1964, 156, 157).

^{74/} АИИ, Исписи из БАЦ, ф. 236 (преписи I. Беаре XVI, сентенција од 29. јуна 1829. 12).

^{75/} У старије доба бивало је у Васојевићима да момак уграби дјевојку иокрај оваца и одведе је са једним или двојицом својих рођака или другова. У таквим случајевима пријетила је опасност крваве расправе, нарочито ако су отмичари из другог племена. Но, посредством пријатеља, често су се и мирили. У новије вријеме дјевојка каткад прими прстен кријући, без знања старијих. Тада су могућа жестока и пруба разрачунавања између братственика дјевојке и момка, јер се ствар узима као „питање образа“ (Р. Вешовић, *Племе Васојевићи*, Сарајево 1935, 367).

дјевојка некад ишла за момка који јој није по вољи. Пазило се да ђуе у богату кућу, „на добар ваган“. Мање се гледало на љепоту и друге особине младожење. Род се споро одрицао свога права на избор младожење дјевојци и одупирао се општој тенденцији еманципације њене личности од друштвеног колектива.⁷⁶

Напореда са општом дезинтеграцијом црногорског друштва у првој половини XIX вијека женин лични субјективитет бива потпунији, њена зависност од рода приликом удаје је слабија, њена воља покривена вољом колектива и садржана у њој долази до изражаја и бива релевантна. Дјевојка се све више пита за кога ће поћи. Сагласност родитеља на њену удају, по Петровом законуку, јесте битни — конститутивни услов за брак. У доба Његоша, четрдесетих година XIX вијека, таква сагласност, по ставу државних органа, није претпоставка за ваљани брак. Кад дјевојка добре воље пође за момка, макар се томе њени родитељи и ближњаци противили, брак ће ипак остати чврст и законит. О таквој „отмици“ државна власт расправља и изриче казне онда када би из ње могли настати међубраственички и међуплеменски сукоби који би угрозили јавни ред у земљи и пореметили пограничне односе са сусједним државама. Одговарајући на писмо которског поглавара од 6. фебруара 1835. године, којим се тражи да се Крстиња Радовић из Грбља, коју је „оте“ Ђуро Станковић из Ђеклића, повратио оцу, владика Раде пише да се она сама обећала Ђуру и, не смијући то казати оцу, пристала је на „отмицу“ Како је она својевољно „... с благим произвољнијем“ већ ступила у брак са Ђуром, пише владика, „... ја не могу већ Крстињу њеноме оцу повратити, а отмицаре сам по овдашњем законуку казнио“.⁷⁷ Иако је, дакле, и овак-ва отмица инкриминисана као кривично дјело, то не утиче на пуноважност брака.

Средином XIX вијека ступање у брак без питања родитеља ако је по вољи дјевојке, не узима се као отмица. Црногорска власт на челу са књазом Данилом веома је радикална и одлучно наступила у питању отмице жена.⁷⁸ У Даниловом законуку (чл. 69 и 70) као отмица је инкриминисана само брутална отмица, тј. грабљење дјевојке без њеног пристанка и отмице тужне жене иза жива мужа, макар то било и са њеним пристанком. Једнако као у Петровом законуку, казна за отмицу је прогонство из земље и конфискација имовине. Отмицара, сем тога, очекује крвна освета од жениног рода, па је заједно са уграбљеном женом или дјевојком мо-

⁷⁶ Реакција рода на индивидуализирање женине личности и јачање њеног субјективитета изражена је у народном фолклору. За дјевојку „отепу“ уз њен пристанак каже се: „Тешко земљи којом војска прође /и дјевојци која сама дође;/ Прво ће је јутро прекорити, /Да с' ваљала неби дошла сама“ (Р. Вешовић, н. дј., 421).

⁷⁷ Д. Вуксан, *Отмице у доба Владике Рада*, Записи, Цетиње, октобар 1940, 252, 253.

⁷⁸ Књаз Данило је, уопште, „сувише брзо прекинуо са старим обичајима“ и почео да уводи у земљу европске обичаје,“ писао је француски Екар (Историјски записи, Титоград, бр. 1-2/1956, 200, 201).

рао бјежати преко границе.⁷⁹ Међутим, за разлику од Петровог законика, Данилов законик у чл. 70 искључује кажњивост за „отмицу“ ако је ова изведена уз пристанак дјевојке.^{79а} Пристанак родитеља није творни услов брака,⁸⁰ наоко је морална обавеза дјевојке дап риликом своје удаје тражи сагласност од њих. Док је на једној страни нормирао строгу личну субординацију удате жене мужу која се граничи са негацијом женине личности,⁸¹ Данилов законик је код закључења брака узео као примарни услов испољавање праве воље дјевојке — вјеренице и то право дјевојке заштитио је формалним гаранцијама. Правилном чл. 68 Законика установљен је предбрачни испит. На три дана прије вјенчања мјесни свештеник дужан је да испита „... да ли она дјевојка коју младожења узети мисли задовољна јест или није... аколи их свештеник преко воље једног или другог вјенча тај ће свештеник бити одлучен од наше свете цркве... Законик је, иначе, подвргао брак прописима православне цркве (чл. 67), по којима је привола брачника — слободна од сваке принуде, преваре или заблуде, — бити услов законите брачне везе.

жена је, у другој половини XIX вијека „... стекла више слободe...“⁸² У одлучивању приликом ступања у брак њена ријеч је пресудна. Раније су родитељи давали дјевојку коме су хтјели, а сада је дају тамо гдје је њој воља; утицај родитеља на одлуку дјевојке је од морално савјетодавног значаја. Лица која би принудила дјевојку на брак, макар то били и њени родитељи, кажњавана су затвором. Ако би отац принудно удао своју кћер, био би кажњен и обавезан да плати свадбене трошкове, а брак би, као незаконит, био судски разријешен.⁸³

⁷⁹/ Божишићеве опаске о Даниловом законнику, Записи, август 1938, 81.

^{79а}/ „Ако би дјевојка добре воље без знања родитеља своје пошла за момком, то им се онда не може ништа, јер их је сама љубав везала“ (чл. 70 Даниловог законика).

⁸⁰/ Одговарајући на захтјев епископа далматинског Стефана Кнежевића од 21. IV 1855. године да се нека објегла жена врати у Котор, књаз Данило пише да се та жена не налази у Црној Гори. Но, и да се налази, он не би могао изаћи у сусрет, јер да је прије био незгодан обичај да су родитељи присиљавали своју дјецу „... да пођу за момком не обзирајући се да ли ће брак бити срећан... овакав брак је сам законом укинуо и од сад прије свештеничкога испита младенци се пред олтар неће извести“ (Државни музеј Цетинје, Књаз Данило — 1855, ф. 20, III — 6 — V — 1855, док. н. о. 349 од 21. IV 1855).

⁸¹/ Жена дугује мужу безусловну покорност. Ако би му о глави радила или га покушала лишити живота, по чл. 76 Даниловог законика треба да буде осуђена на смрт. Муж је овлашћен да своју жену затечену у прељуби убије (чл. 72 Законика). Данилов став о личној подређености жене мужу илуструје његов проглас упућен Црногорцима, којим их позива у борбу против Турака и додаје: „... наредите сваки својој жени која му неће донијети тајин за њим да неће бит већ његова жена“ (Историски записи, Титопрад бр. 1/1953, 96).

⁸²/ В. Божишић, Зборник правних обичаја у јужних Словена, Загреб 1874, 154.

⁸³/ АСРЦГ, Велики суд 1885, св. 57, акта 401 — 750, №, 484.

Раскид вјеридбе у доба племена повлачио је крвну освету.⁸⁴ Обичај је да се млађа дјевојка не вјерива прије старије (држало би се да старија сестра има неку тјелесну или душевну ману). Вјеридба се држи обавезном једнако као и брак. Од средине XIX вијека „... вјереник и вјереница, док су још обоје вјерени, могу се у свако доба раздвојити...“ (чл. 68 Даниловог законика), Мање се пази на редосљед при удавању дјевојака. Раскид вјеридбе, посебно кад од њега дође вољом дјевојке, изазивао је сукобе и крвну освету, па је црногорска власт неуобичајено оштрим казнама, предвиђеним за најтежа кривична дјела, прогонством из земље, конфискацијом имовине,⁸⁵ сузбијала схватања о обавезном карактеру вјеридбе.

Народно схватање о обавезном дјеству вјеридбе дуже се и упорније задржало у Брдима и крајевима уз турску границу, него у старој Црној Гори. Органи државне власти, у овим крајевима чинили су, мимо писаних прописа, концесије локалним обичајима и народном схватању. Родитељско допуштење за брак тамо је и у другој половини XIX вијека услов правно ваљаног брака.⁸⁶ За одобрење кћери да пође за момка пита се како отац тако и мајка. Одбију ли родитељи, без разлога, да такво одобрење дају, оно се може и од суда тражити.⁸⁷

Жена је у другој половини XIX вијека самосталнија и у породици. У инкосној породици, иако је дужна да се покорава мужу и да изврши све што он нареди, жена има више права; муж се редовније савјетује са њом о домаћим пословима.⁸⁸ Судска власт пази да муж не би своју жену „... бијо и мрзијо без разлога...“⁸⁹ У задружној породици жена је члан куће, и, принципијелно, има

⁸⁴ У случају раскида вјеридбе и „отмице“ вјеренице, ако због тога не би дошло до освете, вјереник је имао право да од „отмичара“ вјеренице потражује накнаду за повријеђену част, чији се износ мјери према околностима сваког случаја. Даси ли се да до раскида вјеридбе и „отмице“ вјеренице дође уз знање њених родитеља, онда су родитељи дужни да вјеренику накнаде штету која је у изгубљеном угледу и која износи и до 50 талијера (*Црногорске исправе XVI — XIX вијека*, Цетлиње 1964, 181, 182).

⁸⁵ АСРЦГ, Сенат 1871, нар. и распр. 1-/620, № 620. 7

⁸⁶ Писмом од 24. јула 1886. године, голијски капетан Ђоко Вишњић извјештава аустријског предстојника у Билећи да се кћер Голуба Косовића која је одбјегла од родитеља из Билећа, не може удати у Голију без допуштења својих родитеља. „Зато... изволите послати Голуба Косовића... да прихвати своју кћер или да јој да допуштење да се може удати“; каже се на крају писма капетана Вишњића (Завичајни музеј у Никшићу, арх. голијског командира Ђ. Вишњића, ф. II, омот I, год. 1886, № 35).

⁸⁷ Завичајни музеј у Никшићу, Арх. Ђ. Вишњића, ф. II, омот I, год. 1886, № 18: Окружни суд пише голијском командиру Ђ. Вишњићу „... да Милета и његова жена даду благослов својој кћери која је отишла за Марка Милутинова и да јој они опраштају да се слободна вјенчати с Марком... Нећенули то а ти их пошали...“ у овај суд.

⁸⁸ М. Вуковић, *Ко управља кућном заједницом*, Правни зборник, бр. 3-4/1936, 13.

⁸⁹ АСРЦГ, Сенат 1872, акта 1-580, № 605/1872.

једнака права као и мушки задругар. Способан је да буде домаћин куће или његов замјеник.⁹⁰ То ће се, ипак, десити онда ако у кући нема одраслих пунољетних задругара. У том случају домаћин куће је обично удовица најстарија по годинама која је остала сама са малољетном дјецом. Она ће остати домаћин до пунољетства дјете. Дјевојка је изузетно кућни домаћин; то ће се десити ако она остане сама у кући са непунљетном браћом и сестрама.⁹¹

Нарочит је положај кућне домаћице. То је, по правилу, најстарија, обично домаћинова жена. Она руководи женском чељади, врши распоред женских послова и држи ред у кући. Домаћица је и удовица; дјевојка је најпокорнија у кући, она никако не бива домаћица. Све жене у кући ређају се на послу и дужне су да слушају домаћицу. Домаћица дјелује у споразуму са домаћином, а о појединим стварима из свога дјелоколура она одлучује самостално.⁹² Као што је домаћин старјешина све чељеди у кући, тако и домаћица рукује женама. Посао и једног и другог креће се у оквиру послова обичне управе, а о важнијим пословима одлучује кућни савјет. Но, домаћица је несамосталнија. Она је потчињена и домаћину као старјешини куће. Њена власт је делегирана и садржана је у вољи домаћиновој.

Женски чланови кућне заједнице питају се све више за послове који се тичу куће као цјелине. „... Дјевојкама није, , свеједно хоће ли задруги бити богата или сиромашна. . .“⁹³ Оне су заинтересоване за напредак кућне заједнице јер у случају њене диобе добијају на уживање дио једнако као и браћа им, а у случају да се не удају добијају дио у својини.⁹⁴

Част жене неодвојива је од њене личности и предмет је посебне заштите. „Зли глас“ проијет за жену, у преддржавно доба, био је уједно напад на част братства и племена којима жена припада, и био је угрожен њиховом потенцијалном осветом.⁹⁵ Преносећи на себе заштиту личности, државна власт је изузетно оштро кажњавала за „обједу“ (клевету) жене. Тим начином је сузбијена и крвна освета, која је слѣдовала за увреду жене. Увреда и кле-

⁹⁰/ Жена је, по самом закону, за послове који се тичу покретних ствари заступница домаћинова ако је овај „... подуже времена из дома одсутан ...“ (чл. 694. Општег имовинског законика).

⁹¹/ В. Вопишић, *Зборник* 33, 60.

⁹²/ Исто, 67.

⁹³/М. Вуковић, н. дј., 14.

⁹⁴/ Наредба Великог суда у Цетињу од 27. фебруара 1881. године (*Зборник судских закона и наредаба* II, Цетиње, 189, 190).

⁹⁵/ Писмом од августа 1840. године Његош извјештава Окружни капитанат у Котору да је Стијепо Франићевић из Паштровића „растленио“ (дефлорисао) Дафину кћер Сима Вулетића из Глухог Дола. „... Таково преступленије“, по Његошу, „држи се у Црној Гори много више него убиство јер је тијем чест племена Глуходољскога нарушена“. Деси ли се да Франићевић не узме Дафину за жену, нико не би Глуходољане задржао од освете „... за бесчестије њима учињено“ (Држ. музеј Цетиње, Иск. журнал 1839-1847, књ. IV № 43).

вата дјевојке слаби њене изгледе за удају и зато се, како по прописима тако и по народном схватању, држи за особито тежак преступ и тријех. Ако је код клевете дјевојка оштећена страна, поступак се покреће и води по службеној дужности и изричу се неуобичајено високе новчане казне⁹⁶ и казне затвора.^{96a} Код тежих, квалификованих, облика клеветања жене изрицана је казна јавним тољагањем кривца, који се држи за бешчастећу и важила је за лупеже и жене.⁹⁷ Судска пракса у посљедњим деценијама XIX вијека, ту и тамо, признаје оклеветаној дјевојци и право на новчану накнаду неимовинске, моралне штете, која је еквивалент штете у изгубљеним изгледима за удају.⁹⁸

Дубоке структуралне промјене у Црној Гори, послије Берлинског конгреса 1878. године, значе радикалан заокрет у правцу формалног изједначања жене са мушкарцем. Као правни израз тих промјена, Општи имовински законик (у даљем тексту: ОИЗ) од 1888. године први је законодавни акт који је принципијелно прокламовао личну и имовинску једнакост мушких и женских (једнакост у имаоништву „... истовјетна (је) за мушко и женско, за старо и младо, за здраво и нездраво“, чл. 13 ОИЗ-а). Пунољетно је и пословно способно свако лице, без обзира на пол, које је навршило 21. годину (чл. 640 ОИЗ-а). Женско чељаде, једнако као и мушко, власно је да слободно располаже својом личном имовином — особином (чл. 69 ОИЗ-а). Велико програмско-декларативно значење ОИЗ-а је у „европеизацији“ положаја црногорске жене и одлучном стимулирању нових — прогресивних односа између ње и мушкарца.

Крајем XIX и у почетку XX вијека жена је независнија и у брачном односу. Као и муж, она, сразмјерно својим могућностима, сноси брачне терете и заједно са домаћином, чија је ријеч пресудна, управља домаћинством и стара се о заједничкој дјечи. Кажњавање невјерне жене није више једнострано мужевљево право, повреда брачне вјерности производи готово истовјетне посљедице за оба супруга. За случај да јој муж ванбрачно преступи, жена има право на захтјев за распуст брака исто као што такво право има муж у случају жениног невјерства. Жени браколомног погрешноца дозвољено је развести се и у други брак ступити, ту власт има и муж, ако жена преступи. Кривој страни, био то муж или жена, забрањено је за свагда ступити у други брак (чл. 42. Закона о ванбрачној дјечи од 30. III 1894. године).⁹⁹

⁹⁶/ АРСЦГ, Сенат 1878, испити и судска ислеђења, одлука од 6. IX 1878 год.

^{96a}- /Пресуда Великог суда Маљу Криковцу за увреду жене, Бранич, Београд 9/1878, 317, 318.

⁹⁷/ Поводом поступка због клевете неке дјевојке Сенат пише 25. I 1876. године капетану у Никшић: „И по данас ако би која жена тој дјевојци али другој срамоне ријечи придизала немојте друкчије судит него такове шибикајте“ (Завичајни музеј Никшић, ф. VI, год. 1881 — 1895 № 110).

⁹⁸/ АРСЦГ, Сенат 1876, аита 1-445, № 66.

⁹⁹/Зборник судских закона I, Цетиње 1903, 16.

Устав православних консисторија у Књажевини Црној Гори од 1904. године прилагодио је канонско право православне цркве брачним односима у Црној Гори, саобразно нивоу канонског права које је важило у развијеним европским земљама. Слободна привола — воља жене, исто као и мужа јој, конститутивни је услов законитог брака. Прописан је одређени узраст за оба супруга као услов за ступање у брак и гаранција да ће приликом закључења брака бити манифестована њихова права — правно релевантна воља. Тај узраст је за мушке 17 а за женске 15. година (чл. 158 у вези са чл. 174 Устава). Потпуна — апсолутна запрека (сметња) за брак је: „ко силом или пријетњом отме дјевојку“ (чл. 173. тач. 8 Устава). Као јемство да нема сметњи и да супрузи слободне воље ступају у брак прописано је да брак буде три пута оглашен у цркви и да се одржи предбрачни испит (чл. 159, 160). Воља малолетних лица и лица неспособних да се о себи старају мањкава је и недостатна; да би њихова воља била правно санирана за закључење брака потребна им је дозвола родитеља и старатеља (чл. 158 тач. 5, и чл. 174 тач. 2 Устава).¹⁰⁰

Личност женина се „открива“ и у пословима јавног промета. Она је формално власна да самостално предузима важне акте који се тичу њене личности и имовине. За разлику од ранијег стања, када је у грађанским и мањим кривичним стварима била покривена одговорношћу друштвеног колектива коме припада и мужа јој, жена сада непосредно одговара како за имовинске тако и за кривичне деликте. Она може сама ићи на суд, нико није овлашћен да је заступа против њене воље.¹⁰¹ Жене се примају за свједоке, нарочито у спорима око брака и полног морала.¹⁰²

^{100/} Устав православних консисторија у Црној Гори, издање Државне штампарије, Цетиње, 1904 год. — Одредбе Устава у погледу слободне воље жене приликом закључења брака подударају се са уставом обичајног права које је крајем XIX вијека битно измијенило овој устав према жени. И по обичајном праву тога доба запрека је против женидбе ако младић нема 17, а дјевојке 15 година. Незаконит је брак ако су супрузи у њега „отмицом најтерани“, заплашењу и „спрахом нагнани“. Дозвола родитеља, домаћина и ближике није услов за ступање у брак АИИ, испити из ВАЦ, ознака XVI — 15/42, Црквени одношаји, одговор на питање 98).

^{101/} В. Божишић, *Зборник* . . . , 544.

^{102/} Божишићев попис судског поступка у Црној Гори од 1873. год, Записи, Цетиње, август 1939, 87. Као и у Србијанском грађанском законуку (пар. 446), жена у Црној Гори све до познијих деценија XIX вијека није могла бити свједок ни кум при вјенчању, нити се на суду могла супротстављати мужу. Карактеристично је да сличан однос према жени у јавном праву има и Будвански статут који је донијет у доба Душанове државе (Будва је била дио Друштвеног царства. Преко Статута, као кодекса старог српског обичајног права и византијског права, утицала је и на прилике у Црној Гори). Сем изузетно, жена ни по Статуту Будве не може бити поротник, не може противурјечити мужу на суду нити може свједочити у спору (*Статут Будве*, Будва 1970, кап. CI, CXIII, стр. 113/. Код Винодолског статута (чл. 56), који је донијет 6. I 1288. године, напротив, жени која је силована требају 25 поротника и „... сви њени противници морају бити жене“ (С. Јасић, *Закони старог и средњег вијека*, Београд 1968, 135, 151).

Кривични законик Црне Горе од 1906. године инкриминише само привидну отмицу као злочин против „поштења и благонаравља“. Ко туђу жену или дјевојку испод 15 година одведе, уз њихов пристанак, казни се затвором (параг. 197 и параг. 200). Гоњење се предузима по предлогу оштећене стране.^{102а}

Представа о стварном личном субјективитету црногорске жене крајем XIX и на почетку XX вијека била би вариљива ако би се зувела из важећих законских и специјалних прописа. Закони су у принципу и оквирно уредили статус жене, примјена ових принципа у свакодневној пракси вршена је уз помоћ обичајног права. Тамо гдје је недостајао пропис важила је норма обичаја. Негдје је правило обичајног права, као израз племенског начина мишљења, било укоријењено у народној свијести и више је одговарало потребама живота, па је дерогирало писани пропис. Под утицајем обичаја и присани прописи (који су добрим дијелом кодификација обичајног права) унијели су озбиљне рестрикције које „крње“ и често чине илузорним начелне одредбе о формалном изједначењу мушких и женских. Симбиоза закона и специјалних прописа, које је црногорска власт донијела у другој половини XIX вијека с једне, и обичајног права, с друге стране, дефинисала је положај жене у Црној Гори на начин који га чини особитим у односу на стање у другим нашим крајевима.

Иако формално равноправна са мушкарцем и еманципована од породичног колектива, жена је фактички неравноправна. Она зависи од мушких у роду, ако је дјевојка, и од мужа у дому, ако је удата. За случај да почини преступ у браку, жена је, без обзира на узраст, уподобљена малољетнику, а ако је дјевојка — За њу одговарају родитељи. По Наредби о ванбрачним преступима од 11. септембра 1884. године „родитељи дужни су своју дјецу упућивати на добро и поштено владање. Ако дјевојка затрудни, њезини родитељи казниће се са 50 талијера глобе за непажњу на владање дјевојке, глоба ова иде у фонд незаконите дјеце“¹⁰³ Овај пропис није остао мртво слово; дешавало се доста често да отац плати за ванбрачни преступ своје кћери високу новчану глобу.¹⁰⁴ У тач. III поменутог Наредбе одређено је да је момче нежењено које ступи „у блуд“ са дјевојком и ова затрудни обавезно да се вјенча са њом. Не пристане ли на брак, дужно је да дјевојци и дјетету преда сву своју имовину, а у други брак не смије ступити. Воља дјевојке се игнорише, она се и не пита да ли ће пристати на брак са момком — „погрешиоцем“. Не пристане ли на брак, дјевојка „погрешилица“ бива прогнана преко границе, а ва-

^{102а}— Кривични законик за Књажевину Црну Гору, званично издање, Цетиње, 1906. год. Србијански крив. законик од 1860. год. третира отмицу као деликт против личне слободе. На трагове отмице nailази се у параг. 55 Аустријског општег грађанског законика и у параг. 55 Србијанског грађанског законика.

¹⁰³/ Зборник судских закона, наредба ... II, Цетиње 1912, 139, 141.

¹⁰⁴/ АСРЦГ, Мин. правде, Протокол ванбрачних давија за 1892 год, № 4, стр. 152.

нбрачно дијете се предаје оцу.¹⁰⁵ Интерес ванбрачног дјетета иде до негације личности његове матере.¹⁰⁶

Муж је глава породице, управља кућом и заступа своју жену. Жена добија име свога мужа и слиједи га у пребивалишту (чл. 167 Устава православних консисторија у Књажевини Црној Гори). Жена која неће да иде за својим мужем, за случај његовог премјештаја, дужна је да дјецу преда оцу, а она сама „... нека иде куда зна“.¹⁰⁷ Понашање и кретање женино препуштено је арбитражној оцјени мужа: жена је дужна да свога мужа слуша „... кад добру ствар заповиједа“ (чл. 167. Устава); бракоразводни је узрок у корист мужа кад се жена у пријеступној намјери гости са туђим људима, кад проводи ноћи без оправданог разлога и без знања мужа у туђим кућама или кад противу воље мужа похађа јавна мјеста која „... нијесу прилична за поштену женскињу“ (чл. 217 Устава). Мужевљева власт на жену протеже се и после распушта брака: ако се жена послѣје распушта непристојно влада, изгубиће од мужа право на издржавање (чл. 76 Даниловог законика). Нешто је другачије код фактичког прекида брачне заједнице, гдје брак и даље формално постоји. Ако жена, без оправданог разлога, одбјегне од мужа, ставља се под наредбу Великог суда о распуштеницама и њиховом владању на јавним мјестима од 11. јуна 1879. године. Круг кретања таквих жена је ограничен, оне су под неким посебним старатељством, њихов лични субјективитет је „окрњен“. Женама — бјегуницама забрањено је „... одити по пазарима, главним скупштинама и сеоцким колима тј. ће се пјева и игра а тако и изван државе“. Која би од њих преступила ову Наредбу да се казни „... на исто мјесто тољагама...“, а њихове хаљине „... остају за мужеве“.¹⁰⁸ Ако би се таква жена „куд обестрвила и утекла...“, њен отац ће бити кажњен.^{108a} Жена је у другој половини XIX вијека „слободнија“ приликом ступања у брак, али утолико и зависнија. Ограничење њеног субјективитета за доба превласти родовско-племенског друштва, која су у њеном сопственом интересу (јер изван колектива није могла опстати), смијениле су рестрикције јавно-правног карактера које су у интересу мужа — приватног власника. Формална слобода у избору брачног друга објективно је служена економским чиниоцима. Лична својства вјереника и вјеренице у друштву приватне својине, какво је, углавном, црногорско друштво у другој половини XIX вијека, од мањег су значаја него њихово имовно стање. У племенском друштву имовина није пресудна, јер је њен субјекат кућа

^{105/} АСРЦГ, Сенат 1872, акта 1-580, акта без броја, ф. Пилери № 60.

^{106/} У писму капетану Јевту Милетину, поводом ванбрачног дјетета кћери Пераше Вукића, црногорски Сенат тражи да се мајци дјетета скрене пажња да добро пази дијете, јер „... ако умре од глади она ће животом платити...“ (АСРЦГ, Сенат 1869, нар. и расп. 4-648, № 182 (Капетанија луковска).

^{107/} АСРЦГ, Сенат 1873, акта 1-545, № 232.

^{108/} *Зборник судских закона* ... II, Цетиње 1912, 76, 77.

^{108a-} АСРЦГ, Сенат 1870, нар. и расп. 1-491, № 40.

као колектив, а не појединац. У приватно-својинском друштву имућнија дјевојка ће се боље удати. Личност дјевојке постаје привјесак њене имовине.¹⁰⁹ Ипак, то правило није апсолутне природе. Конзервативна сила обичајног права чини и даље, у свакодневној пракси, присутним старе морално-етичке норме. пази се и на то да се дјевојка уда у добар, по чојству и јунаштву гласит дом.

Удата жена, у Црној Гори по правилу је без имовине. Код живе браће она неће наслиједити у роду, њена подређеност у браку настала је због њене имовинске зависности од мужа.¹¹⁰ Лична субординација жене мужу ишла је до апсорбовања њене личности. Раније задржана у вољи породичног колектива, женина воља се у приватно-својинским друштвеним условима утапа у вољу мужа — приватног власника. Црква је са својом догматиком притекла у помоћ да личну субординацију жене мужу освешта као „... од бога дату“ Ипак, заштитнички однос рода према својој одиви снажно се осјећа све до краја црногорске државе. Ма гдје његова одива била удата, род свагда пази на понашање мужа према њој и спреман је да реагује за случај да је муж без разлога злоставља. Однос рада и мјере државних власти против мужевљевих испада према жени своде мужевљева овлашћења на разумну и у датим условима друштвено оправдану мјеру.

Petar Stojanović

SUBJECTIVITE PERSONNELLE DE LA MONTENEGRINE
AU XVIII, XIX ET AU DEBUT DU XX SIECLE

R é s u m é

La personnalité et l'activité de la femme dans la société tribale, telle que l'était la société monténégrine jusqu'au XIX siècle, s'épuisent dans le ménage et la famille. Le but du mariage est d'allier et d'unir les communautés au sens plus large. Les intérêts de la collectivité familiale et tribale emportent sur ceux du ménage. Le collectif auquel la femme appartient couvre et absorbe sa subjectivité personnelle. C'est le tribu qui décide du mariage d'une jeune fille et qui la protège dans sa nouvelle famille. Au cas où le mari tyrannise sa femme la possibilité potentielle de vengeance réduit le pouvoir de celui-ci à une mesure raisonnable et justifiable. A la deuxième moi-

^{109/} „Ако фамилија спадне на саму жер“, пише Вогишићев извештај у анкети о правним обичајима, „она тада има много муштерија -- просилаца јер она сав иметак собом у мираз носи“ (В. Вогишић, *Зборник* 355).

^{110/} „Превласт мужа у браку је једноставна посљедица његове економске превласти и ишчезава с њом сама од себе“ (Ф. Енглес, *Поријекло породице, приватне својине и државе*, Београд 1950, 83)

tié du XIX siècle la femme monténégrine est formellement plus libre, mais en réalité plus dépendante de l'époux — de ce propriétaire privé. Sa volonté est renfermée dans celle de son mari. Le rôle principal de la femme est de donner les héritiers au mari dont la paternité est hors de doute.

Le rapt, la forme la plus grave de dénégation de la volonté de femme et de l'inconsidération de sa subjectivité personnelle, a laissé les traces profondes dans le Monténégro. Les tribus sont exogames et ce n'est pas entre eux qu'on pratique le rapt qui provoque les massacres et les querelles entre les tribus plus puissantes. Sous l'influence turque le rapt s'est conservé plus longtemps à Brda, qui s'appuyaient sur la Turquie, qu'au vieux Monténégro. On enlève non seulement pour contracter un mariage, mais aussi pour opérer le rachat ou bien pour vendre les femmes. Les fiançailles de jeunes filles mineures est tout près du rapt.

Le traitement différent en cas de l'adultère illustre bien la conception de la femme. La femme est un objet appartenant à l'homme et pas un sujet de liaison conjugale. L'adultère de femme est puni plus rigoureusement que celui de mari. Le mari est dans son droit de couper le nez à son épouse adultère et de la mettre à la porte ensuite. Cette coutume tire son origine de vieux roit serbo-byzantin ou elle est introduite de l'Orient. L'article 72 de Code civil de Danilo de 1855. autorise l'époux de tuer les adultères. Mais comme il était honteux tuer une femme on la punissait en lui coupant le nez.

Dans les régions de Monténégro limitrophe de Turquie (Crmmica, Kuči, Vasojevići) et les régions qui jusqu'au Congrès de Berlin en 1878. se trouvaient sous le pouvoir turc (Zeta) on a toujours les traces du mariage par achat.

La conception de la légitimité du rapt, héritée du temps des tribus, rendait faibles les efforts des autorités pour constituer un état. Par conséquent les codes principaux du XIX siècle (Code civil de l'Evêque Petar I de 1798, celui de 18—3 et Code civil de Danilo de 1855) ont considéré le rapt de jeunes filles ou de femmes mariées comme un grave acte criminel et ont proscrit les peines rigoureuses: l'exil et la confiscation des biens.

Parallèlement à la désintégration générale de société monténégrine à la dixième moitié du XIX siècle la femme acquiert plus de droit, sa personnalité »se découvre«, elle dépend moins de collectif familial et sa volonté devient juridiquement relevante. Le mariage sans approbation des parents n'est plus considéré au vieux Monténégro comme le rapt. Les fiançailles, qui dans la société tribale obligeaient aussi que le mariage, maintenant sont facultatives et peuvent être rompues à tout moment et sans conséquences. A présent se sont les autorités étaient protégés par la vengeance de collectif familial.

Néanmoins, la position réelle et la subjectivité personnelle de la femme au cours de dernière période de l'état monténégrin sont plus complexes que ne le ressort pas des codes. La coutume comme l'expression de la façon de voir dans la société tribale s'était enracinée dans

la pensée du peuple et dans certaines relations importantes) dérogeait les codes ou s'en complétait. Cette symbiose des codes et des coutumes déterminait la position de la femme. Bien qu'en principe la femme ait formellement les mêmes droits que l'homme, en réalité elle ne les a pas. La jeune fille n'est pas indépendante, elle est surveillée par sa parenté. La femme mariée est liée à son époux et à sa famille. Sa liberté formelle de se marier à son choix est objectivement limitée par les facteurs économiques. Etant donné que dans la société tribale le collectif est le sujet des biens, et non pas l'individu, la fortune n'est pas d'un grand intérêt pour le mariage. Pourtant, dans la société privée l'état de fortune des fiancés a le primauté sur leurs qualités personnelles. C'est la jeune fille plus riche qui se mariera plus facilement.

La femme mariée doit obéir à son mari et le suivre. Il surveille son comportement. Les restrictions apportées au profit de la collectivité mais qui sont aussi à l'intérêt de la femme, sont remplacées par les autres en faveur du mari. Celles-ci sont plus défavorables et de caractère public et légal. Une subordination est remplacée par l'autre.